

AKADEEMILISE AJALOO SELTSI TEGEVUSEST AASTAIL 1920–8

Mihkel Truman

1919. aasta hilissügisel avatud eestikeelne Tartu ülikool pidi kujunema nii eesti haridustempliks kui ka saama – pärast Eesti teaduste akadeemia loomise mõttest loobumist 1920. aastate algul – Eesti Vabariigi peamiseks teaduskeskuseks.¹ Selle põhimõtte kinnitamiseks on 1925. aastal vastu võetud Tartu ülikooli seaduses sõnaselgelt öeldud, et ülikooli ülesandeks on kõrgema hariduse andmise kõrval edendada ka üldist ja eriti Eesti elu käsitlevat teadust ning viia teadus rahva keskele.²

Selle “üldise ja eriti Eesti elu käsitleva teaduse” edendamisel täitsid ülikooli erinevate uurimisasutuste kõrval kandvaimat rolli samuti ülikooli juures tegutsevad akadeemilised seltsid. Kokku asutati Tartu ülikooli juurde aastail 1920–39 37 akadeemilist seltsi, millest teadusliku tegevuse poolest olid olulisemad Akadeemiline Ajaloo Selts (1920), Akadeemiline Emakeele Selts (1920), Akadeemiline Põllumajanduslik Selts (1920), Akadeemiline Usuteadlaste Selts (1921), Akadeemiline Metsaselts (1921), Akadeemiline Loomarstiteaduslik Selts (1922), Akadeemiline Arstiteaduse Selts (1922), Akadeemiline Filosoofiline Selts (1922), Akadeemiline Keemia Selts (1923), Akadeemiline Majandusteaduse Selts (1923), Akadeemiline Õigusteaduse Ühing (1924), Akadeemiline Kirjandusühing (1924), Akadeemiline Rohuteaduse Selts (1924), Akadeemiline Rahvaluule Selts (1925), Akadeemiline Matemaatika Selts (1926). Lisaks eelnevatele tuleb mõistagi ära märkida ka juba varasemast ülikooliga seotult tegutsenud teaduslikud ühendused – eeskätt Õpetatud Eesti Selts (1838),³ Loodusuurijate Selts (1853)⁴ ning Eesti Kirjanduse Selts (1907).⁵

Kui A. R. Cederberg 1920. aasta märtsi lõpus Postimehes Eesti oma ajalooteaduse väljaarendamiseks esimesi tarvilikke samme tutvustas ning

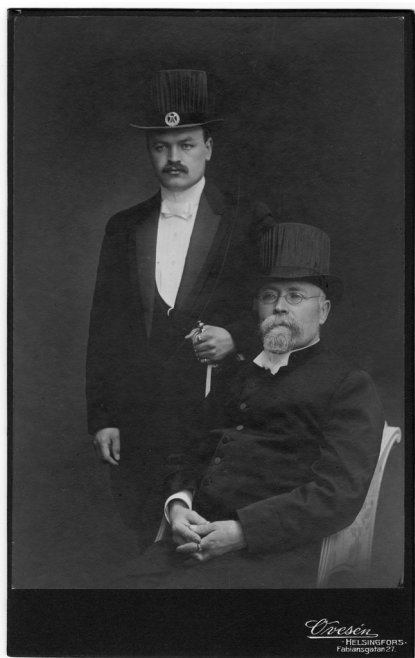
¹ Ken Kalling, Erki Tammiksaar, *Eesti teaduste akadeemia. Ajalugu, arenguid ja järeltulekut* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 2008), 25–28.

² “Eesti vabariigi Tartu ülikooli seadus”, *Riigi Teataja*, nr 122/123, 1925, 841.

³ Kersti Taal, *Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu* (Tartu: Argo, 2018), 24–25.

⁴ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, Acta et commentationes Universitatis Tartuenss, C X, 344–386.

⁵ *Eesti Kirjanduse Selts 1907–1932*, koost August Palm (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932).

Kujutis 1. Arno Rafael Cederberg koos isa Johan Antero Cederbergiga Helsingis 1914. aastal. Autor Ernst Ovesén, RA, EAA.3742.1.617.1

seejuures märkis, et kunagi võiks ehk Eestiski hakata Soome Ajaloo Seltsi (Suomen Historiallinen Seura) eeskujul tegutsema omaette organisatsioon, mis koordineeriks Eesti ajalooteaduslikku uurimistööd,⁶ siis tegelikult oli juba 11. märtsil toimunud Cederbergi initsiatiivil⁷ nõupidamine, kus kokku tulnud Cederberg, üldajaloo professor Hans Oldekop, klassikalise filoloogia professor Johan Bergman, klassikalise filoloogia dotsent Pärtel Baumann (1928. aastast Haliste) ning stipendiaadid Hendrik Sepp ja Peeter Treiberg (1935. aastast Tarvel) võtsid vastu otsuse kutsuda ellu akadeemiliste taotlustega ajalooelts.⁸

Ühtlasi nenditi, et kui esialgu on seltsi ülesandeks üliõpilaste ajalooteaduslike huvide edendamine, siis edaspidi – kui võimalused seda lubavad – seatakse enesele Eesti ajalooteaduse vaate-

punkti ka vastutusrikkamaid eesmärgi.⁹ Siinkohal tasuks meenutada, et Tartu ülikoolis õppejõuna alustades oli Cederberg olnud hämmastunud ajalooüliõpilaste erialase taseme nõrkusest,¹⁰ mistõttu on igati loogiline, et seltsil nähti olulist rolli tudengite suunamisel ja harimisel. Igatahes võeti põhikirja arutelul vastu otsus, et seltsi liikmeks võivad saada kõik

⁶ Arno Rafael Cederberg, “Ajaloalise uurimistöö korraldamises”, *Postimees*, 27.03.1920, nr 83, 1–2.

⁷ Jüri Kivimäe, Tiit Rosenberg, “Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941)”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI. Tartu Ülikooli teaduslikud sidemed* (1985), 134.

⁸ Rahvusrarhiiv (edaspidi RA), EAA.2492.1.2, l. 1: Akadeemilise Ajaloo Seltsi loomise arutelu, 11.03.1920.

⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 1–2: Akadeemilise Ajaloo Seltsi loomise arutelu, 11.03.1920.

¹⁰ Timo Rui, “Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor A. R. Cederberg”, *Arno Rafael Cederberg. Kansainvälinen historiantutkija ja organisaatori*, toim A. Vallius, Pohjois-Karjalan Historiallinen Yhdistyksen Vuosikirja 1996. 5 (Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys, 1997), 123.

Tartu ülikooli õppejõud ja üliõpilased, aga ka “endised akadeemilised kodanikud”.¹¹

Akadeemilise Ajaloo Seltsi (AAS) avakoosolekul 19. aprillil osalesid peale eelnimetatud õppejõude veel kuraator Peeter Pöld, eradotsent August Sildnik ning umbes 25 üliõpilast. A. R. Cederberg sõnas tervituskõnes, et humanitaarteadustel on täpselt sama suur tähtsus kui loodusteadustelgi. Nimelt peitub nende väärtus inimeses eneses ja selles maailmas, mille ta vaimselt loob; nad ei too küll käegakatsutavat kasu, ent pakuvad ometi suurimat vaimset rahuldust. Seltsi eesmärke selgitades rõhutas Cederberg, et kuna kodumaa ajaloo on veel palju tegemata, seisab äsja loodud seltsi liikmetel ees suur, ent tänuväärne töö. Koosoleku lõpuks valiti järgneva tegevusaastaks seltsi juhatus – esimeheks Cederberg, abiesimeheks P. Baumann, sekretäriks üliõpilane Linda Metslang, laekahoidjaks H. Oldekop, juhatuse liikmeteks J. Bergman ja üliõpilane Eeva Pedriks.¹² Revisjonikomisjoni liikmeteks valiti A. Sildnik ning üliõpilane Helmi Ottenson, nende asetäitjaks aga P. Treiberg ja üliõpilane August Goldberg.¹³

Vastavalt põhikirjale tuli igal kevadisel aastakoosolekul valida seltsile uus juhatus, laekahoidja ning revisjonikomisjoni liikmed.¹⁴ Kuni 1928. aasta kevadeni jätkas AAS-i juhatuse tuumik aastast aastasse üsna muutumatus koosseisus: Cederberg valiti igal aastal esimeheks, abiesimehe P. Baumann vahetas 1922. aasta aprillis (mil ta keeldus järgmiseks ametiajaks kandideerimast) välja P. Treiberg,¹⁵ kes püsis selles ametis kuni 1928. aasta maini, mil ta valiti lahkuva Cederbergi asemel seltsi esimeheks.¹⁶ Ka seltsi sekretäre oli vaadeldava perioodi jooksul vaid kaks: 1920–4 üliõpilane L. Metslang¹⁷ ning 1924–8 H. Ottenson.¹⁸ Laekur oli 1920. aastast kuni oma surmani 1924. aasta märtsis H. Oldekop,¹⁹ seejärel valiti laekahoidjaks üliõpilane Richard Kleis,²⁰ kes pidas seda ametit veel pärast Cederbergi

¹¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 1–2: Akadeemilise Ajaloo Seltsi loomise arutelu, 11.03.1920.

¹² E. Pedriks (1901–2000) sai 1930. a abielludes nimeks Niinivaara, kaitses 1947 Helsingi ülikooli juures magistrikraadi ning töötas 1945–69 samas eesti keele ja kirjanduse lektorina. Kirjutanud uurimusi eesti keelest ja kirjandusest (*Album Academicum Universitas Tartuensis II*, 10).

¹³ RA, EAA.2492.1.2, l. 3–3p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi avakoosolek, 19.04.1920.

¹⁴ RA, EAA.2492.1.1, l. 2: Akadeemilise Ajaloo Seltsi 1920. aastal kinnitatud põhikirj, §6.

¹⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 38: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.04.1922.

¹⁶ RA, EAA.2492.1.3, l. 68: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 13.05.1928.

¹⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 3p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi avamiskoosolek, 19.04.1920.

¹⁸ RA, EAA.2492.1.2, l. 87: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 07.04.1924; RA, EAA.2492.1.3, l. 68. Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 13.05.1928.

¹⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 3p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi avamiskoosolek, 19.04.1920.

²⁰ R. Kleis (1896–1982) töötas pärast ülikooli lõpetamist Hugo Treffneri Gümnaasiumis õpetajana, pärast II maailmasõda töötas ta kuni 1950. a-ni ülikoolis õppejõuna,

lahkumistki.²¹ Juhatuse liikmeteks olid peale eelnimetatute veel üliõpilased L. Metslang ja H. Kruus,²² August Oinas²³ ning professor Johan Kõpp.²⁴ Oluliselt ebapüsivam oli revisjonikomisjon, mille koosseis muutus igal aastal, peamiselt olid komisjoni liikmeteks üliõpilased.²⁵

AAS-i juhatuse omavahelisest heast koostööst seltsi tegevuse koordineerimisel annavad tunnistust korduvad ühehäälselt heakskiidetud ettepanekud valida ametis olev juhatus samas koosseisus ka järgmiseks aastaks.²⁶ Ainus dokumenteeritud lahkeli juhatuses leidis aset 1925. aasta novembri lõpus seltsi juhatuse koosolekul, kui P. Treiberg esitas soovi astuda tagasi nii juhatuse abiesimehe kui ka Ajaloolise Ajakirja (ajakirja käsitletakse lähemalt edaspidi) peatoimetaja ametikohalt, kuna seltsi esimees olevat käinud peatoimetaja teadmata kahel korral trükikojas järgmise Ajaloolise Ajakirja numbrit revideerimas. Arusaamatus lahenes kiiresti, kui Cederberg selgitas, et oli trükikojas käinud hoopiski oma artikli tõmmise asjus.²⁷

Vastloodud seltsiga liitus kohe hulk õppejõude ning üliõpilasi, nii et esimesel tegevusaastal küündis liikmete arv 40-ni. Vaadeldaval perioodil kasvas liikmete arv igal aastal keskmiselt 12–13 uue üliõpilase võrra, jõudes maksimumini 1927. aasta kevadel, mil ametlikke liikmeid oli koguni 118. See arv on aga mõneti ekslik, sest kui järgmisel kevadel otsustati nimekirjast kustutada kõik need, kes pole liikmemaksu tasunud, jäi liikmeskonnast alles vaid pool. Ka 12 seltsi kuulunud õppejõust jäi alles vaid kuus. Järgmiseks aastaks kasvas viimaste hulk siiski taas kolme võrra.²⁸

Eesti NSV teaduste akadeemia ajaloo instituudi direktorina ning Teadusliku Kirjastuse peatoimetajana. Järgnevatel aastatel oli ta sunnitud töötama Tartu raamatukaupluses, kuni ta 1954. a tagasi ülikooli kutsuti, kus ta töötas kuni pensioneerumiseni 1978. a. Anne Lill, "Magistro venerabili – grato animo. Richard Kleis 100", *Keel ja Kirjandus*, 10 (1996), 709–710.

²¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 90: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 07.04.1924; RA, EAA.2492.1.3, l. 68: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 13.05.1928.

²² RA, EAA.2492.1.2, l. 38: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.04.1922.

²³ RA, EAA.2492.1.2, l. 90: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 07.04.1924; A. Oinas (1898–1965) töötas hiljem keskarhiivi ametnikuna ning 1930. a-tel kahe ajalehe peatoimetajana. 1944. a emigreerus Saksamaale, kust liikus Taani kaudu edasi Argentinasse (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 50).

²⁴ RA, EAA.2492.1.2, l. 118p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.05.1925.

²⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 18: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 11.04.1921; RA, EAA.2492.1.2, l. 38: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.04.1922; RA, EAA.2492.1.2, l. 65: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 16.04.1923.

²⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 65: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 16.04.1923; RA, EAA.2492.1.2, l. 155p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 02.05.1926; RA, EAA.2492.1.3, l. 36p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 08.05.1927.

²⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 36: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 21.11.1925.

²⁸ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 350.

Esialgu oli õppesemestrite jooksul vähemalt kord kuus toimuvate koosolekute vastu huvi küllalt suur – kui seltsi avakoosolekul oli üle 30 osaleja,²⁹ siis sügissemestri esimestel koosolekutel kasvas osavõtjate arv juba 50-ni.³⁰ Seejärel langes üliõpilastest osalejate arv järsult alla kümne,³¹ ent stabiliseerus 1921. aasta jooksul 20 piirimaile. Järgnevatel aastatel osales igal koosolekul keskestlābi 35 üliõpilast ja õppejõudu.³²

AAS-i loomisest alates said koosolekute loomulikuks osaks ettekanded – nimelt peeti igal koosolekul jooksvate administratiivsete küsimuste arutamise kõrval üks-kaks ettekannet. Enamasti olid kõnelejateks seltsi liikmed ning teemade keerukus- ja sisukusaste sõltus otseselt ettekandepidaja akadeemilise töö kogemuste pagasist. Kui nooremad üliõpilased esinesid ülevaatlike referaatidega või tutvustasid oma suvise teadusliku kogumisretke tulemusi (millest samuti pikemalt allpool), siis staažikamate tudengite ja õppejõudude ettekanded põhinesid sageli ulatuslikumal uurimistööl, mis vormusid hiljem teadusartikliteks ning ilmusid näiteks Ajaloolises Ajakirjas.

Üliõpilasreferaadiga esinesid näiteks Wilhelm Ederberg,³³ kes tegi ülevaate krahv von der Goltzi tööst “Meine Sendung in Finnland und im Baltikum” (“Minu missioon Soomes ja Baltikumis”),³⁴ H. Ottenson, kes kõneles Johann Reinhold Patkulist,³⁵ ning Julius Madisson, kes tutvustas saksa ajaloolase Karl Lamprechti ajaloo filosoofilisi ideid.³⁶ Oluliselt sagedamini astusid tõsisemate ettekannetega üles aga õppejõud ning akadeemiliselt kaugemale jõudnud tudengid: näiteks kõneles P. Treiberg jakobiinidest ja nende tähtsusest Prantsuse revolutsiooni ajaloos,³⁷ H. Oldekop Oswald Spengleri “Öhtumaa allakäigust”,³⁸ H. Kruus Vene-Liivi sõja põhjustest,³⁹ P.

²⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 3: Akadeemilise Ajaloo Seltsi avamiskoosolek, 19.04.1920.

³⁰ RA, EAA.2492.1.2, l. 7: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 11.10.1920; RA, EAA.2492.1.2, l. 9: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 01.11.1920.

³¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 11: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 30.11.1920.

³² *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 350.

³³ W. Ederberg (1894–1940) kaitses 1924. a magistratöö teemal “Saksa välispoliitika ja vastuolu keiser Wilhelm II ja vürst Bismarcki vahel 1888–1890”, 1939. a siirdus Saksa-maale (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 6).

³⁴ RA, EAA.2492.1.2, l. 27: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 28.11.1921.

³⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 33: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 27.02.1922.

³⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 73–73p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 05.11.1923; RA, EAA.2492.1.2, l. 75–75p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 19.11.1923.

³⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 9–10p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 01.11.1920.

³⁸ RA, EAA.2492.1.2, l. 15–16p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 15.02.1921; ilmunud artiklina: Hans Oldekop, “Oswald Spengleri ajaloo morfoloogia”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1923), 81–92.

³⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 37p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 03.04.1922.

Baumann 1914–22 ilmunud antiikajalugu käsitlevast kirjandusest,⁴⁰ Cederberg saksa ajaloolase Paul Nieborowski ohtralt kriitikat pälvinud teosest “Die deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes” (“Saksa ordu ja Poola suurte konfliktide ajastul”)⁴¹ ja Otto von Bismarckist,⁴² Juhan Vasar Taani ja Liivimaa suhetest 15. sajandi algul,⁴³ H. Sepp Eestist Rootsi põgenemistest 19. sajandil⁴⁴ ning Evald Blumfeldt Taani suhetest Eesti-maaga 12. sajandi lõpul ja 13. sajandi algul.⁴⁵

Seltsi aktiivsemate liikmete kõrval käisid aeg-ajalt ettekannetega esinemas ka teised Tartu ülikooli õppejõud, näiteks käsitles eesti ja võrdleva rahvaluule professor Matthias Johann Eisen Eesti ajaloolisi kive,⁴⁶ filosoofiaprofessor Walther Schmied-Kowarzik endise Austria-Ungari impeeriumi rahvaid,⁴⁷ etnograafiadotsent Ilmari Manninen etnograafilist uurimistööd,⁴⁸ usuteaduse professor J. Köpp Laiuse kihelkonna vanemat ajalugu⁴⁹ ning ungari keele lektor Elemér Virányi Ungari ajalookirjutust.⁵⁰

Ehkki seltsi tegevust oli vähemalt sõnades alustatud küllalt tagasihoidlike ootustega, püüti leida algusest peale võimalusi, kuidas Eesti ajaloo-teaduse arendamisse võimalikult ulatuslikult panustada. Nii kerkis juba paar nädalat pärast asutamiskoosolekut professor Eiseni ettekande järel arutelu muististe kaardistamise ja nende kohta info kogumise vajalikkusest, mille lõpuks leiti ühiselt, et üliõpilased võiksid suvel neile teada olevate muististe kohta teavet hankida.⁵¹ Üleskutse leidis järgimist ning juba

⁴⁰ RA, EAA.2492.1.2, l. 45p–46: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 25.09.1922; ilmunud artiklina: Pärtel Bauman[n], “Kirjandus vana ajaloo alal aastail 1914–1922”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1922), 109–117.

⁴¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 112–112p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 22.03.1925.

⁴² RA, EAA.2492.1.2, l. 31–32: Akadeemiline Ajaloo Seltsi koosolek, 06.02.1922.

⁴³ RA, EAA.2492.1.2, l. 154p–155p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 02.05.1926.

⁴⁴ RA, EAA.2492.1.3, l. 5–6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 24.10.1926; ilmunud artiklina: Hendrik Sepp, “Andmeid põgenemise kohta Eestist Rootsi”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1926), 101–110.

⁴⁵ RA, EAA.2492.1.3, l. 8–11: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.11.1926.

⁴⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 6–6p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.05.1920.

⁴⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 25: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.11.1921.

⁴⁸ RA, EAA.2492.1.2, l. 59–59p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 12.02.1923.

⁴⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 71–72: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 15.10.1923; ilmunud artiklina: Johan Köpp, “Laiuse kihelkonna vanemast ajaloost”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1923), 121–134.

⁵⁰ RA, EAA.2492.1.3, l. 14–16: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 31.01.1927; ilmunud artiklina: Elemér Virányi, “Ungari ajalookirjutuse peajooned”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1927), 46–62.

⁵¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 6p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.05.1920.

samal sügisel tegi üliõpilane Salme Pruuden⁵² ettekande teemal “Ajaloolised mälestuskohad Lääne rannas”.⁵³

Tõsisema hoo sai üliõpilaste rakendamine ajalooliste ja pärimuslike andmete kogumisel sisse siiski 1922. aasta kevadel, mil Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimustoimkond tegi ettepaneku saada toimkonna kulul kaks tudengit (kummalegi üliõpilasele määrati stipendiumiks 5000 marka) suveks Lõuna-Eesti kihelkondi kirjeldama.⁵⁴ AAS-i enda poolt saadeti aga Erastvere ja Hummuli lahinguvälja uurima ning kohalikult rahvalt suuliseid teateid koguma Olga Leinbock⁵⁵ (stipendium 2500 marka).⁵⁶ Pärast uurimisretke kohustusid üliõpilased koostama üksikasjaliku aruande koos kogutud teabega ning tutvustama oma töö tulemusi AAS-i koosolekul. Nii tutvustasidki sama aasta sügisel oma suvist kogumistööd üliõpilased Rudolf Kenkmann, Karl Zimmerman ning O. Leinbock.⁵⁷

Järgnevatel aastatel oli üliõpilastel võimalik igal kevadel taotleda AAS-i suvise kogumistöö stipendiaadi kohta⁵⁸ toetusrahaga 5000 marka.⁵⁹ Seltsi juhatus tegi kandideerijate seast valiku ning esitas koosolekule kinnitamiseks.⁶⁰ Samuti valis juhatus igal aastal välja piirkonna, kuhu stipendiaadid kogumistööle saadetakse, ning koostas neile üksikasjaliku töökava. Üliõpilaste jagamine konkreetsete piirkondade vahel delegeeriti tavaliselt mõnele juhatuse liikmele – näiteks 1923. aastal korraldas seda H. Kruus.⁶¹

⁵² S. Pruuden (1896–1993) töötas õpetajana Rakvere ja Tartu koolides ning 1923–40 Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi inspektori ja abijuhatajana. 1944. aastal emigreerus Saksamaale ja sealt edasi Inglismaale, kus töötas 1956–70 Briti välisministeeriumi raamatukogu ametnikuna (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 23).

⁵³ RA, EAA.2492.1.2, l. 10p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 01.11.1920.

⁵⁴ Tiit Rosenberg, “Eesti Kirjanduse Seltsi ajalootoimkonna tegevusest 1908–1940”, *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2008* (Tartu, 2009), 19; vt Terje Schmidt, *Ajaloolise rahvatraditsiooni kogumine Eestis 1920.–1930. aastail ja ajalooliste rahvamälestuste kogu ajalooallikana*, diplomitöö, juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakond, 1984.

⁵⁵ O. Leinbock (1896–1968) (1935. a-st Linnus) oli ERM-i direktori Ferdinand Leinbocki (1935. a-st Linnus) abikaasa, töötas Tallinna gümnaasiumides õpetajana (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 177).

⁵⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 44: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 10.05.1922.

⁵⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 45: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 25.09.1922; RA, EAA.2492.1.2, l. 47: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 09.10.1922; RA, EAA.2492.1.2, l. 51: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.11.1922.

⁵⁸ RA, EAA.2492.1.6, l. 6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 21.04.1923.

⁵⁹ RA, EAA.2492.1.7, l. 6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 22.11.1924.

⁶⁰ RA, EAA.2492.1.2, l. 68p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.05.1923.

⁶¹ RA, EAA.2492.1.6, l. 6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 21.04.1923.

Vaadeldaval perioodil lähetati igal aastal välitöödele 4–5 stipendiaati, 1926. ja 1927. aastal aga lausa kümmekond üliõpilast.⁶² Peale eelnimetatud 1922. aasta uurimisretke koguti ajaloolisi ja pärimuslikke andmeid Saare- ja Muhumaalt (1923),⁶³ Hiiu- ja Läänemaalt (1924),⁶⁴ Pärnumaalt (1925),⁶⁵ Viljandimaalt (1926),⁶⁶ Võrumaalt (1927)⁶⁷ ning Tartumaalt.⁶⁸ Olgu mainitud, et kuna AAS-is peeti väga oluliseks suulise pärimuse kui kaduva teabe kogumist, siis oli suviste kogumisretkede põhieesmärke just kohalike elanike mälestuste korjamine.⁶⁹

AAS-i tegevust oli alustatud ilma igasuguse välise rahalise abita, mistõttu pärinesid esimese aasta enam kui napid tulud – 375 marka – puhtalt liikmemaksudest.⁷⁰ Aga kuna 1921. aasta kevadel võeti tõsisemalt nõuks alustada järgmisest aastast Ajaloolise Ajakirja väljaandmist, hakati selleks kohe ka rahalisi vahendeid otsima. Nii teataski A. R. Cederberg 1921. aasta mais toimunud AAS-i koosolekul, et päev varem peetud juhatuse koosolekul otsustati pöörduda riigivanema poole palvega eraldada Scheeli panga annetusest seltsile 50 000 marka.⁷¹ Sügissemestri avakoosolekul oli Cederbergil võimalus edastada rõõmusõnum, et Konstantin Päts oligi annetanud seltsile Scheeli panga kapitalist soovitud summa.⁷²

Ajakirja väljaandmist 1922. aasta eelarvesse lisades selgus, et nelja numbri trükikulud (tiraaz 500 eksemplari, numbri maht kümme trüki-poognat) on vähemalt 60 000 marka, millele lisanduks veel toimetusekretäri palk ning ajakirja tellijatele laialisaatmise kulu, ühtekokku 15 000

⁶² RA, EAA.2492.1.2, l. 155p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 02.05.1926; RA, EAA.2492.1.3, l. 37: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 08.05.1927.

⁶³ RA, EAA.2492.1.6, l. 6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 21.04.1923; RA, EAA.2492.1.2, l. 68p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.05.1923.

⁶⁴ RA, EAA.2492.1.2, l. 92: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 05.05.1924.

⁶⁵ RA, EAA.2492.1.7, l. 15: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 07.04.1925; RA, EAA.2492.1.2, l. 119: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.05.1925.

⁶⁶ Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline arhiiv (edaspidi EKLA).199.16: A. Vihmani aruanne “Ajalooline traditsioon Kõpu kihelkonnast ja Viljandi kihelkonna läänepoolsest osast”; EKLA.199.20: O. Varese aruanne “Ajalooline traditsioon Paistu kihelkonnast 1926. aasta suvel”; EKLA.199.24: A. Rästa aruanne “Ajalooline traditsioon Suure-jaani kihelkonna lõunapoolsest osast 1926. a”.

⁶⁷ EKLA.199.28: A. Kiviräha aruanne “Hargla kihelkonnast 1927. a. suvel kogutud ajalooline traditsioon”; EKLA.199.41: H. Preem-Aspeli aruanne “Ajalooline traditsioon Kanepi kihelkonnast”; EKLA.199.25: E. Blumfeldti aruanne “Haanja, V-Laitma, Krabi, Rogosi ja Rõuge vald”.

⁶⁸ EKLA.199.35: A. Vihmani aruanne “Ajalooline traditsioon Torma-Lohusuu ja Avinurme kihelkondadest 1928. aasta suvel”.

⁶⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 47p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 09.10.1922.

⁷⁰ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 351.

⁷¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 21: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 02.05.1921.

⁷² RA, EAA.2492.1.2, l. 23: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 17.10.1921.

marka.⁷³ Seega tuli seltsi juhatusel hakata otsima võimalusi, kust toetust paluda.

1922. aasta veebruarikuisel koosolekul andis Cederberg teada, et haridusministeerium ja ülikooli valitsus on põhimõtteliselt nõus seltsi ettevõtmisi toetama, ülikool küll vaid aasta lõpu poole ja kuni 10 000 marga ulatuses.⁷⁴ Kuna sama aasta aprilliks olid peale Ajaloolise Ajakirja väljaandmise võetud tõsisemalt kavva ka Eesti ajaloo bibliograafia ja biograafilise leksikoni koostamise eeltööd, aga ka allikapublikatsioonide sarja Ajalooline Arhiiv avaldamine, siis olid seltsi rahalised vajadused kasvanud 300 000 margani aastas.⁷⁵ Nii esitatigi vabariigi valitsusele taotlus 295 000 margale, lisaks otsustati toetust paluda Tartu linnavalitsuselt.⁷⁶ Eelarve täitumise kindlamaks tagamiseks pöörduiti H. Kruusi ettepanekul abiraha asjus ka Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu Ühisuse poole.⁷⁷

Kuigi 1923. aastast hakkasid AAS-i rahalised võimalused pisut paranema, ei katnud väljastpoolt tulnud toetused siiski veel seltsi ettevõtmiste finantseerimiseks tarvilikke vajadusi. 1923. aastal eraldas vabariigi valitsus AAS-ile 180 000 marka,⁷⁸ ülikool toetas seltsi tegevust peaaegu 20 000 margaga⁷⁹ ning Tartu linnavalitsus 25 000 margaga.⁸⁰ Koos seltsi tõsiseltvõetavuse kasvuga hakkasid 1924. aastast järjepidevalt suurenema ka riiklikud toetused: haridusministeeriumilt saadi igal aastal 200 000 marka⁸¹ (1925. aastal koguni 249 800 marka⁸²), kultuurkapitalilt vastavalt 162 000 (1924), 100 000 (1925 ja 1927) ning 130 000 (1926) marka.⁸³ Ka ülikooli valitsuse määratud toetused kasvasid järk-järgult: 20 000 (1924), 40 000 (1925) ja 75 000 (1926 ja 1927) marka.⁸⁴ Samuti otsiti jätkuvalt lisa eraannetatatelt, kelleks enamasti osutusid erinevad pangandusettevõtted – näiteks Võru

⁷³ RA, EAA.2492.1.2, l. 25: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.11.1921.

⁷⁴ RA, EAA.2492.1.2, l. 33–34: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 27.02.1922.

⁷⁵ RA, EAA.2492.1.6, l. 1: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 08.04.1922.

⁷⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 42: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 24.04.1922.

⁷⁷ RA, EAA.2492.1.6, l. 2: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 27.04.1922.

⁷⁸ RA, EAA.2492.1.6, l. 6–6p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 21.04.1923.
⁷⁹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 351.

⁸⁰ RA, EAA.2492.1.2, l. 58p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 29.01.1923.

⁸¹ RA, EAA.2492.1.6, l. 5–6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 22.11.1924.

⁸² *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 351–352.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

Ühispank,⁸⁵ Jõgeva Ühispank,⁸⁶ Hüpoteegi Pank⁸⁷ ning Kauba-Pank.⁸⁸ Nende toetused jäid 1000 ja 10 000 marga vahele.

Koos oma väljaannete müügiga kasvas ka AAS-i n-ö omafinantseering, mille osakaal kogueelarvest kõikus vaadeldaval perioodil 10–30% vahel.⁸⁹

Ajalooline Ajakiri

Nagu eespool põgusalt mainitud, tõstas oma ajakirja väljaandmise küsimus esmakordselt 1921. aasta mais, mil Cederberg teatas, et AAS-i juhatus on otsustanud pöörduda riigivanema poole palvega eraldada seltsi sihtide teostamiseks, iseäranis aga ajakirja väljaandmiseks Scheeli panga annetustest 50 000 marka.⁹⁰ Ja kui oktoobri keskel saabus teade, et riigivanem K. Päts on soovitud ulatuses annetuse teinud, võeti viivitamata vastu ostus hakata välja andma neli korda aastas ilmuvat ajakirja, mis sisaldaks referaate, kirjandusülevaateid ning muid lühemaid tekste.⁹¹ Ning hoolimata sellest, et osa ajakirja toimetamiseks ning trükkimiseks tarvilikest summadest oli veel katmata,⁹² otsustati novembri lõpus moodustada toimetus,⁹³ mille etteotsa valiti juba nädalapäevad hiljem P. Treiberg. Ajaloolise Ajakirja toimetuse liikmeteks valiti veel H. Sepp, P. Baumann, A. R. Cederberg ning üliõpilased O. Leinbock, Harri Moora⁹⁴ ning K. Zimmerman.⁹⁵

Napilt kaks kuud hiljem, 6. veebruaril 1922, teatas P. Treiberg AAS-i koosolekul, et ajakirja esimene number on koos ja läheb järgmisel päeval trükki. Ühtlasi otsustati, et Ajalooline Ajakiri hakkab ilmuma veebruaris-märtsis, mais, septembris ja detsembris ning ajakirja üksiknumbri hinnaks on 30 marka, aastatellimuse hind aga 100 marka.⁹⁶ Ajaloolise Ajakirja esimese numbri ilmumise järel arutati juba entusiastlikult võimaluste

⁸⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 110: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 08.03.1925.

⁸⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 117p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 26.04.1925.

⁸⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 154: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 18.04.1926.

⁸⁸ RA, EAA.2492.1.3, l. 37: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 08.05.1927.

⁸⁹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 351–352.

⁹⁰ RA, EAA.2492.1.2, l. 21, 24: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 02.05.1921.

⁹¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 23: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 17.10.1921.

⁹² RA, EAA.2492.1.2, l. 25–26: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.11.1921.

⁹³ RA, EAA.2492.1.2, l. 28: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 28.11.1921.

⁹⁴ H. Moora (1900–1968) oli hiljem Tartu ülikooli muinasteaduste professor, arheoloogiakabineti ja -muuseumi juhataja, filosoofiateaduskonna dekaan ning II maailmasõja järel kuni surmani Eesti NSV Teaduste Akadeemia arheoloogia osakonna juhataja (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 49).

⁹⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 30: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 05.12.1921.

⁹⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 32p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.02.1922.

üle suurendada ajakirja mahtu järgmisest aastast 15 trükipoognale.⁹⁷ 1923. aastal see rahaliste vahendite nappuse tõttu paraku veel ei õnnestunud.⁹⁸

Ehkki esialgu oli Ajaloolise Ajakirja tiraažiks mõeldud 500 eksemplari,⁹⁹ suurendati tiraaž juba 1924. aastaks 1000 eksemplarile,¹⁰⁰ mis püsis sellisena kuni 1930. aastani.¹⁰¹ Ajakirja müügiedu oli kogu vaadeldava perioodi jooksul aga loodetust oluliselt tagasihoidlikum – sellest annavad tõendust peatoimetaja Treiberi sagedased üleskutsed üliõpilastele hakata ajakirja nii endale tellima kui ka teistele soovitama.¹⁰² Ajaloolise Ajakirja tellisid lisaks üksikisikutele raamatukogud, seltsid, õpetajate seminarid ning gümnaasiumid. Järk-järgult kasvas ka nn vahetuseksemplaride hulk teiste teadus- ja kirjandus- ja teatritega. Välismaal tekkis ajakirja vastu laiem huvi paraku alles mitu aastat pärast Cederbergi lahkumist, kui artiklite kõrval hakati avaldama ka võorkeelseid resümeesid.¹⁰³

Ajakirja nägu kujundas 1920. aastate jooksul küllaltki muutumatu põhikoosseisuga toimetuse, kuhu kuulus keskeltläbi 6–8 liiget, kellest pikaajalisemad olid peale P. Treiberi (kes õigupoolest juhtis toimetuse tööd 1932. aastani) veel A. R. Cederberg (1922–9), P. Baumann (1922–9), H. Sepp (1922–9), R. Kleis (1924–9), H. Moora (1922–5), J. Kõpp (1926–9), H. Ottenson (1923–5) ning J. Vasar¹⁰⁴ (1926–8).¹⁰⁵

Avanumbris manifesteeris toimetuse, et Ajaloolise Ajakirja eesmärgiks on “pöörda tähelepanu kõigile nähtustele Eesti ajaloo uurimise ja ajalookirjanduse alal”. Samuti rõhutati soovi äratada huvi ajaloo, eriti aga eesti rahva ajaloo vastu. Seepärast tahetaksegi keskenduda eestlaste ajaloo üksiknähtuste selgitamisele, hoidudes seejuures ühekülgselt hukkamõistust ning tarbetust rahvuslikust kõrkusest.¹⁰⁶

⁹⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 37p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.04.1922.

⁹⁸ RA, EAA.2492.1.2, l. 56: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 04.12.1922.

⁹⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 25: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.11.1922.

¹⁰⁰ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 351.

¹⁰¹ Tiit Rosenberg, “Ajalooline Ajakiri 1922–40”, *Kleio*, 8 (1993), 28.

¹⁰² RA, EAA.2492.1.2, l. 44: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 10.05.1922; RA, EAA.2492.1.2, l. 56: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 04.12.1922; RA, EAA.2492.1.2, l. 61p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 26.02.1923; RA, EAA.2492.1.2, l. 130p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.12.1925; RA, EAA.2492.1.2, l. 145: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 28.03.1926; RA, EAA.2492.1.3, l. 16p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 31.01.1927.

¹⁰³ Rosenberg, “Ajalooline Ajakiri 1922–40”, 28.

¹⁰⁴ J. Vasar (1905–72) oli teaduslik stipendiaat Stockholmis, Uppsalas, Riias ja Helsingis, seejärel Tartu ülikooli üldajaloo dotsent ning majandusajaloo professor. 1944. a emigreerus Saksamaa kaudu USA-sse, töötades Rutgersi jt ülikoolide juures (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 225).

¹⁰⁵ Rosenberg, “Ajalooline Ajakiri 1922–40”, 28.

¹⁰⁶ “Tööd alates”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1922), 1–2.

Vaadeldes lähemalt Ajaloolises Ajakirjas aastatel 1922–8 avaldatud kirjutisi, võib need temaatiliselt jagada teaduslikeks, ajalooteaduse üld- ja teoreetilisi küsimusi käsitlevaks ja biograafilisteks artikliteks ning allikapublikatsioonideks ja retsensioonideks-kirjandusülevaadeteks.¹⁰⁷

Teadusartikleid ilmus ajakirjas vaadeldaval perioodil ligi 40 ning kolmandik neist keskendus Eesti agraar- või talurahvaajaloole – näiteks käsitles üliõpilane Elviire Kerem Kaarma kihelkonna majanduslikku olukorda raharendiperioodil,¹⁰⁸ Soome ajaloolane Arvi Korhonen Rootsi revisjoni Baltikumis 1601. aastal,¹⁰⁹ H. Kruus aga eesti maarahva “välispoliitilist orientatsiooni” 19. sajandil enne rahvuslikku ärkamisaega.¹¹⁰ Vähemal määral pälvis uurijate tähelepanu ka Eesti linnade ajalugu, näiteks vaatles Paul Johansen¹¹¹ peapiiskop Hildebrandi protsessi Narva linnaga 15. sajandi viimasel veerandil,¹¹² haridusajalugu – rootsi ajaloolane Fredrik Westling¹¹³ käsitles näiteks Tallinna toomkooli ajalugu¹¹⁴ – ning poliitiline ajalugu, mille puhul väärib märkimist A. R. Cederbergi uurimus Johann Albert Ehrenströmi tegevusest Eesti- ja Liivimaal 18. sajandi lõpul.¹¹⁵

Üsna suure osa ilmunud kirjutistest moodustasid lühikesed biograafilised tekstid, enamjaolt nekroloogid. Valdava osa lühibiograafiade autoriks oli Cederberg, tutvustades nende kaudu Eesti lugejatele peajaslikult

¹⁰⁷ Vt Ülle Must, “Ajalooline Ajakiri 1922–40. Koondsisukord”, *Kleio*, 8 (1993), 53–63.

¹⁰⁸ Elviire Kerem, “Majanduslikust olukorrast Kaarmas raharendi ajajärgul”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1923), 135–140.

¹⁰⁹ Arvi Korhonen, “Rootsi revisjon Baltimaal 1601. aastal”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1926), 1–12; 2 (1926), 43–53.

¹¹⁰ Hans Kruus, “Eesti talurahva “Välispoliitilisest orientatsioonist””, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1928), 1–10.

¹¹¹ P. Johansen (1901–65) oli taani päritolu baltisaksa ajaloolane, kaitses 1924. a Leipzigi ülikoolis doktoriväitekirja “Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter” (“Eestlaste asustus ja põllundus keskajal”) ning töötas seejärel kuni 1939. a-ni Tallinna Linnaarhiivis. II maailmasõja algul ja järel töötas kuni surmani Hamburgi ülikoolis (Jüri Kivimäe, “Paul Johanseni elu ja töö”, *Paul Johansen. Kaugete aegade sära*, koost Jüri Kivimäe (Tartu: Ilmamaa, 2005), 506–509, 515–520).

¹¹² Paul Johansen, “Peapiiskop Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1928), 148–166; 4 (1928), 187–194.

¹¹³ Gustaf Oskar Westling (1850–1926) oli Linköpingi ülikooli ajalooprofessor, kes tegeles peajaslikult Põhjamaade varauusaja ajalooga (*Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi*, II upplagan, 32. Werth – Väderkvarn, ed. by Th. Westerlin (Stockholm: Nordisk familjebok, 1921), 68.)

¹¹⁴ Fredrik Vestling, “Mõned lisandid Tallinna doomkooli ajaloole”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1923), 1–11; 2 (1923), 55–66; 3 (1923), 99–104.

¹¹⁵ Arno Rafael Cederberg, “Johann Albert Ehrenströmi poliitiline missioon Eesti- ja Liivimaale aastail 1787–1788”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (1924), 41–55.

Skandinaavia ja Soome ajaloolasi – Arnold Munthet,¹¹⁶ Harald Hjärnet,¹¹⁷ Artturi Heikki Virkkust,¹¹⁸ Kaarle Olavi Lindeqvisti¹¹⁹ jt.

Ajaloolises Ajakirjas avaldatud tekstidest moodustavad suurima osa teoste retsensioonid ning kirjandusülevaated (kokku üle saja nimetuse), mille põhiosa keskendub ootuspäraselt Eesti ajalugu puudutavale – olgu neist nimetatud näiteks eesti ja võrdleva rahvaluule professori Walter Andersoni H. von Bruingki Liivimaa libahundiprotsesse käsitleva artikli arvustus¹²⁰ ning Cederbergi ülevaade 1927. aastal 25. ilmumisaastapäeva tähistanud ajakirja Historiallinen Aikakauskirja ajaloost.¹²¹

Ajalooteaduse üld- ja teoreetilisi probleeme vaagivaid artikleid oli eelnevatega võrreldes mõnevõrra vähem, ent kindlasti ei esindanud nad ajakirjas ilmunud kirjutiste vähemtähtsat osa. Eesti ajalooteaduse aspektist võiks neist nimetada näiteks Cederbergi üleskutset alustada Eesti edasist ajalugu oluliselt mõjutanud, ent seni suuresti käsitlemata 1680. aastatel Eesti- ja Liivimaal toimunud mõisate reduktsiooni uurimist¹²² või Treiberi arutlust Balti ajaloo ümberhindamise teemal.¹²³

Kõigi eelmainitute kõrval ilmusid 1922–8 üksikud artiklid ka arhiivinduse, arheoloogia ning muinsuskaitse vallast, näiteks Õpetatud Eesti Seltsi raamatukoguhoidja ning Tartu toomkiriku varemetes arheoloogilisi kaevamisi teinud Otto Freymuthi ülevaated toomkiriku arheoloogilistest uuringutest¹²⁴ ning Otto Liivi Tallinna Linnaarhiivi tegevuse tutvustus.¹²⁵

¹¹⁶ Arno Rafael Cederberg, [“Arnold Munthe †”], *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1926), 159–160.

¹¹⁷ Arno Rafael Cederberg, “Harald Hjärne †. Mõned äärejooned tema tegevusest”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1922), 130–133.

¹¹⁸ Arno Rafael Cederberg, “Artturi H. Virkkunen †”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1924), 121–125.

¹¹⁹ Arno Rafael Cederberg, “Kaarle Olavi Lindeqvist †”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1927), 27–29.

¹²⁰ Walter Anderson, “Uus töö Balti libahundiprotsesside kohta”, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1924), 151–154.

¹²¹ Arno Rafael Cederberg, [“Historiallinen Aikakauskirja 25”], *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1927), 178–179.

¹²² Arno Rafael Cederberg, “Tähtis uurimisülesanne”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1922), 3–6.

¹²³ Peeter Treiber, “Balti ajaloo ümberhinnangu radadelt”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1923), 143–150.

¹²⁴ Otto Freymuth, “Ülevaade Tartu Doomevaremete kaevamistöist aastail 1924 ja 1925”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1926), 20–36; Otto Freymuth, “Lõpuaruanne kaevamiste kohta Tartu Doomevaremete pikihoones”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (1927), 90–111.

¹²⁵ Otto Liiv, “Ülevaade Tallinna linnaarhiivi tegevuses, eriti viimase kümne aasta jooksul”, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (1928), 25–40.

Akadeemilise Ajaloo Seltsi muud publikatsioonid

Professor Tiit Rosenberg on tabavalt märkinud, et 3. aprillil 1922 toimunud AAS-i teine aastakoosolek osutus seltsi ajaloo üheks olulisemaks.¹²⁶ Nimelt võeti tol korral vastu otsus taotleda järgmiseks tegevusaastaks riiklikku toetust Ajaloolise Ajakirja mahu suurendamise kõrval ka Eesti ajaloo bibliograafia ja biograafilise leksikoni koostamise eeltöödeks ning plaanitava allikapublikatsioonide sarja Ajalooline Arhiiv I väljaande avaldamiseks.¹²⁷

“Eesti biograafilise leksikoni”, mida plaaniti samaväärsena baltisakslaste koostatud sarnaste väljaannetega,¹²⁸ eeltööde alustamisel selgitas Cederberg, et teos peaks endast kujutama ajalooteaduslikku käsiraamatut, kuhu on koondatud täpne teave Eesti ajalooliste isikute elu ja töö, aga ka seniste teaduslike käsitluste ning allikate kohta, kust on võimalik täiendavat infot leida. Leksikoni eeltööde koordineerimiseks moodustati komisjon, kuhu valiti A. R. Cederberg, P. Treiberg ja H. Sepp,¹²⁹ hiljem lisandusid veel professorid J. Köpp ja Konstantin Konik ning Andrus Saareste ja kirjanik-kirjandusteadlane Friedebert Tuglas.¹³⁰ Samaaegselt võttis biograafilise leksikoni koostamise kavva ka Eesti Kirjanduse Selts, aga kuna nende väljaanne pidi koondama kaasaegseid isikuid puudutavat infot, siis nentis Cederberg, et ühist leksikoni siiski teha ei saa, kuna kahe väljaande eesmärgid on liialt erinevad.¹³¹

Kui 1923. aasta kevadel sai selgeks, et haridusministeerium toetab AAS-i tegevust 180 000 margaga, otsustati sellest 40 000 kasutada leksikoni eeltööde tarvis. Ühtlasi määrati alates 1. septembrist leksikoni ettevalmistavaid töid tegema üliõpilane R. Kleis,¹³² töötasuga 3000 marka kuus.¹³³ Sügisel suunati Kleisile appi üliõpilane Marie Alide Kuiv.¹³⁴

Tööd edenesid jõudsalt, sest juba 1925. aasta märtsi algul andis Cederberg AAS-i koosolekul teada, et biograafilise leksikoni 1. vihiku eeltööd on jõudmas lõpule ning juhatus peab läbirääkimisi sobiva kirjastaja leidmiseks.¹³⁵ Kuu lõpus aga teatas seltsi esimees, et riigivanem Jüri Jaakson

¹²⁶ Rosenberg, “Ajalooline Ajakiri 1922–40”, 27.

¹²⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 37p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi aastakoosolek, 03.04.1922.

¹²⁸ Kivimäe, Rosenberg, “Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941)”, 138.

¹²⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 50–51p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 23.10.1922.

¹³⁰ RA, EAA.2492.1.6, l. 8p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 26.01.1924.

¹³¹ RA, EAA.2492.1.2, l. 52p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 06.11.1922.

¹³² RA, EAA.2492.1.2, l. 68p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.05.1923.

¹³³ RA, EAA.2492.1.6, l. 1p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 08.04.1922; RA, EAA.2492.1.6, l. 7p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatuse koosolek, 26.01.1924.

¹³⁴ RA, EAA.2492.1.2, l. 70: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 01.10.1923.

¹³⁵ RA, EAA.2492.1.2, l. 109p–110: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 08.03.1925.

on haridusministeeriumi kaudu eraldanud leksikoni 1. osa trükkimiseks 162 000 marka.¹³⁶ Trükist ilmus leksikoni 1. vihik siiski alles 1926. aasta kevadsuvel.¹³⁷

Aastail 1926–9 ilmus neli “Eesti biograafilise leksikoni” vihikut, kus avaldati kokku üle 1100 Eesti ajaloos rolli mänginud isiku eluloo, millest mõndagi võiks nimetada pigem biograafiliseks lühiaurimuseks. 1940. aastal ilmus senistele lisaks veel üks täiendusköide.¹³⁸

Paralleelselt biograafilise leksikoniga võeti ette teinegi mahukas ja Eesti ajalooteaduse arengu seisukohalt oluline töö. Nimelt otsustati 1923. aasta kevadel sarnaselt biograafilise leksikoniga määrata 40 000 marka “Eesti ajaloo bibliograafia” koostamise eeltöödeks. Ettevalmistavate tööde läbiviijaiks kinnitati juhatus eettepanekul üliõpilased A. Oinas ja H. Kruus,¹³⁹ makstes kummalegi töö eest 2000 marka kuus.¹⁴⁰ Bibliograafia koostamisel otsustati piirduda vaid Eesti alasid puudutavate teostega, arvestades naabermaid seejuures vaid nii palju kui hädapärast vajalik.¹⁴¹

Ajaloolise bibliograafia koostamine ei läinud paraku sama ladusalt kui töö biograafilise leksikoni kallal. Nimelt hakkas 1924. aasta sügisel ilm-nema, et A. Oinase töö ei edene soovitud kiiruse ega tulemuslikkusega.¹⁴² 1925. aasta veebruaris sai H. Kruusi antud ülevaatest selgeks, et Oinas on jätnud 7–8 aastakäiku kirjandust läbi töötamata. Oinase töö anti üle üliõpilasele Max Aschkewitzile, kellele määrati töötasuks 1000 marka kuus,¹⁴³ ning kuni kevadeni oli talle abiks Aliise Karu.¹⁴⁴

Paraku esines nüüdki takistusi ning 1927. aastal asusid ettevõtmist vedama Nikolai Treumuth¹⁴⁵ ja E. Blumfeldt, kes töö viimaks lõpule viisid, paraku küll mitu aastat pärast idee algataja Tartust lahkumist. Nimelt ilmus

¹³⁶ RA, EAA.2492.1.2, l. 112p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 22.03.1925.

¹³⁷ RA, EAA.2492.1.2, l. 154: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 02.05.1926; RA, EAA.2492.1.3, l. 1: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 26.09.1926.

¹³⁸ Kivimäe, Rosenberg, “Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941)”, 138.

¹³⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 68p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 07.05.1923.

¹⁴⁰ RA, EAA.2492.1.6, l. 1: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatus eettepanek, 08.04.1922; RA, EAA.2492.1.7, l. 6: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatus eettepanek, 22.11.1924.

¹⁴¹ RA, EAA.2492.1.6, l. 7p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatus eettepanek, 04.05.1923.

¹⁴² RA, EAA.2492.1.6, l. 3: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatus eettepanek, 18.10.1924.

¹⁴³ RA, EAA.2492.1.7, l. 9: Akadeemilise Ajaloo Seltsi juhatus eettepanek, 21.02.1925.

¹⁴⁴ A. Karu (1900–96) (1925. a-st Moora) oli hilisem etnograaf ning töötas II maailmasõja järel 1952. a-ni teadurina ERM-is ning seejärel kuni pensioneerumiseni 1978. a Eesti NSV Teaduste Akadeemia ajaloo instituudis (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 83).

¹⁴⁵ N. Treumuth (1907–37) (1933. a-st Nigolas Loone) kaitses 1933. a magistratöö “Harju-Jaani kihelkonna ajalugu Põhjasõjast kuni pärisorjuse kaotamiseni” ning töötas keskarhiivi ametnikuna 1930–3, ühtlasi oli kuni surmani koguteose “Eesti ajalugu” III köite tegevtoimetaja (*Album Academicum Universitas Tartuensis* II, 382).

August Winkelmanni “Bibliotheca Livoniae historica” jätkuna mõeldud¹⁴⁶ “Eesti ajaloo bibliograafia 1877–1917” nelja vihikuna alles aastail 1933–9.¹⁴⁷

1922. aasta sügisel tõstatas üliõpilane R. Kenkmann AAS-i koosolekul eestikeelse ajalooterminoloogia loomise küsimuse, mille tulemusena valiti koheselt kolmeliikmeline komisjon (A. Sildnik, H. Sepp, R. Kenkmann), kellele tehti ülesandeks panna paika esialgne töökava.¹⁴⁸ Vaevalt kaks nädalat hiljem esitas komisjoni esimees Sepp koosolekul viibijaile esmased ideed: esimeses järgus tuleks luua need eesti ajalooteaduslikud oskussõnad, mille järele on vajadus kõige põletavam. Oskussõnavara väljatöötamisega peaksid ühiselt tegelema ajaloolased, filoloogid ning vastava ala eriteadlased. H. Kruus soovitas seejuures oskussõnad kindlasti ka defineerida, ent esialgu pidasid Cederberg, Sepp ja Treiberg seda liiga suureks lisatööks. Juba samal koosolekul valiti ka uus terminoloogiatoimkond, kuhu kuulusid Cederberg, Sepp, Sildnik ning üliõpilased Kruus, Kenkmann ja H. Ottenson.¹⁴⁹

Oskussõnastiku koostamise komisjoni kandvateks jõududeks osutusid ajapikku H. Sepp ja keeleteadlane Johannes Voldemar Veski ning 1930. aasta kevadeks oli käsikiri esmasel kujul peaaegu valmis. Selleks ajaks oli hulk loodud oskussõnavarast juba käibesse läinud ning jõudnud isegi Veski toimetatud “Eesti õigekeelsuse sõnaraamatusse”. Ehkki väljatöötatud sõnavara põhjal koostas J. Madisson 1928. aastal ilmunud ja peamiselt õpetajatele mõeldud “Valiku ajaloolisi oskussõnu”, jäi algsest mõeldud mahus (1940. aastaks oli kogunenud ligi 16 000 oskussõna) sõnastik avaldamata ning selle käsikiri läks sõja-aastail kaduma. Ent see ei tähenda kaugeltki, et tehtud töö ise oleks kaduma läinud, sest umbkaudu viieteistkümne aasta jooksul loodi siiski suur hulk ajalooteaduslikke termineid, mis võimaldas ajaloolastel korrektseid eestikeelseid teadusartikleid kirjutada.¹⁵⁰

Vaadeldaval perioodil pandi AAS-is lisaks Ajaloolisele Ajakirjale alus veel kahele perioodilisele väljaandele. Nimelt hakkas 1925. aastast ilmuma ajalooteaduslike uurimistööde sari Akadeemilise Ajaloo Seltsi Toimetised, mille raames ilmus vaadeldaval perioodil kolm lühimonograafiat (E. Laidi uurimus Eesti muistsetest pelgupaikadest,¹⁵¹ J. Vasara käsitus Carl Schir-

¹⁴⁶ RA, EAA.2492.1.3, l. 37p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 16.10.1927.

¹⁴⁷ Kivimäe, Rosenberg, “Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941)”, 139.

¹⁴⁸ RA, EAA.2492.1.2, l. 54–54p: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 20.11.1922.

¹⁴⁹ RA, EAA.2492.1.2, l. 56: Akadeemilise Ajaloo Seltsi koosolek, 04.12.1922.

¹⁵⁰ Kivimäe, Rosenberg, “Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941)”, 139.

¹⁵¹ Erik Laid, *Kodumaa muistset pelgupaigad*, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused I (Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 1925).

renist¹⁵² ja O. Liivi magistritöö publikatsioon¹⁵³) ning allikapublikatsioonide sari Ajalooline Arhiiv, millest vaadeldaval perioodil jõudis ilmuda küll vaid üks väljaanne.¹⁵⁴

Kokkuvõtlikult võib märkida, et Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus ja selle väljaanded – iseäranis Ajalooline Ajakiri ning ajalooteaduslikud teatmikud – olid määrava tähtsusega Eesti ajalooteaduse väljakujundamisel ning selle edasisele arengule võimaluste loomisel. Täpselt samasugune oli Soomes olnud Suomen Historiallinen Seura (asutatud 1875) ning selle publikatsioonide – Historiallinen Arkisto (ilmub alates 1866. aastast) ja Historiallinen Aikakauskirja (ilmub 1903. aastast) – tähendus ning on loogiline, et Cederberg lähtus siinsete analoogide rajamisel Soome eeskujudest, mida toetas asjaolu, et kogu vastavatud ülikooli korraldus oli orienteeritud Skandinaavia mudelitele. Seejuures on vägagi tõenäoline, et Cederberg toimetaski Eestisse sarnaselt Soome arhiivikorraldust puudutavate materjalidega (küll eestlaste palvel)¹⁵⁵ ka Soome Ajalooseltsi alusdokumentide näidised ning koostas nende põhjal nii siinse Akadeemilise Ajaloo Seltsi põhikirja kui ka pani paika selle tegevusplaanid.

Keskset rolli etendas Akadeemiline Ajaloo Selts kahtlemata ka noorte ajaloolaste väljakoolitamisel – Cederberg rakendas üliõpilasi nii suvisel kogumisretkedel, oma uurimistööde tutvustamisel seltsi koosolekuil ja seltsi administratiivses juhtimises kui ka algusest peale erinevate väljaannete toimetamises. Selle käigus omandasid ajalootudengid väärtuslikke praktilisi kogemusi, mille baasilt jätkati Cederbergi lahkumise järel juba iseseisvalt nii omaenda teadustööd kui ka Eesti ajalooteaduse edendamist laiemalt.

MÄRKSONAD: Tartu Ülikool; Arno Rafael Cederberg; Akadeemiline Ajaloo-selts; Ajalooline Ajakiri; ajalookirjutus

MIHKEL TRUMAN on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant.*

¹⁵² Juhan Vasar, *Carl Schirren ajaloolasena*, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused IV (Tartu, Akadeemiline Ajalooselts, 1927).

¹⁵³ Otto Liiv, *Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini*, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused V (Tartu: Loodus, 1928).

¹⁵⁴ Heinrich Georg von Jannau, *Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.–46. a.*, Ajalooline Arhiiv I, toim H. Kruus (Tartu: Loodus, 1927).

¹⁵⁵ Mihkel Truman, "Arno Rafael Cederberg ja Eesti Vabariigi arhiivinduse algus", *Tuna*, 2 (2020), 32.

* Kirjavahetus: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, 51005 Tartu, Eesti. E-post: mihkel.truman@ut.ee

ABSTRACT: *The Academic Historical Society in 1920–8*

The Estonian-language University of Tartu, which opened in the late autumn of 1919, was to become both the educational temple of Estonia and its main research centre. To confirm this principle, the University of Tartu Act adopted in 1925 explicitly prescribed that the task of the University, in addition to providing higher education, was also to promote scholarship in general, especially in regard to Estonian life, and to bring science closer to the people. In addition to the University's various research institutions, academic societies operating at the university also played a vital role in promoting that 'scholarship in general, especially in regard to Estonian life'.

In total, thirty-seven academic societies were founded at the University of Tartu between 1920 and 1939. Of these, the most important in terms of scholarly activity were the Academic Historical Society (1920), the Academic Mother Tongue Society (1920), the Academic Agricultural Society (1920), the Academic Society of Religious Studies (1921), the Academic Forestry Society (1921), the Academic Veterinary Society (1922), the Academic Medical Society (1922), the Academic Philosophical Society (1922), the Academic Chemistry Society (1923), the Academic Economics Society (1923), the Academic Law Society (1924), the Academic Literary Society (1924), the Academic Herbal Science Society (1924), the Academic Folklore Society (1925), and the Academic Mathematics Society (1926). In addition to the above, it is also necessary to mention the scientific organisations that had already previously been operating in connection with the university – especially the Learned Estonian Society (1838), the Estonian Naturalists' Society (1853), and the Estonian Literary Society (1907).

This article focuses on the activities of the Academic Historical Society, which was founded at the initiative of Arno Rafael Cederberg, in the years 1920–28, and on its goals and achievements in the context of the development of Estonian historical science.

Cederberg was not convinced that the foundation of Estonian historical science could be based only on research conducted at the university. As such, he decided to found the first Estonian Academic Historical Society right after his arrival in Tartu in the early 1920s. While the primary goal of this society was to get students interested in history, particularly Estonian history, the society quickly developed into the centre of Estonian historical science.

He started hosting conferences where young Estonian historians and students, as well as experienced scholars, were able to present their research.

In 1922, the Society began awarding a scholarship each year to 5–10 students so they could spend the summer holiday in particular regions gathering oral reports from the local population. This method was used to catalogue all of Estonia within a decade.

In 1922, the Academic Historical Society started publishing Estonia's first reputable historical scholarly journal called *The Estonian Historical Journal*. The journal was published every quarter and consisted of scholarly articles, significant archaeological finds, profiles of outstanding Finnish and Scandinavian historians, general discussions on theoretical questions, and reviews of research papers and publications.

Cederberg also helped coordinate several important tasks for the further development of Estonian historical science. Starting in the mid-1920s, *The Estonian Historical Bibliography* and *The Estonian Biographical Lexicon* were released under the aegis of the Academic Historical Society, along with a series of editions and source publications. Cederberg also led the extensive work of writing *The Estonian National History*, starting at the end of the 1920s.

Just like the organisation of the archives of the Republic of Estonia and the development of the Estonian and Nordic history study program at the national university, the Academic Historical Society, founded at Cederberg's initiative, and its various publications were of decisive importance in the coordination and development of Estonian history.

KEYWORDS: University of Tartu; Arno Rafael Cederberg; Academic Historical Society; *The Estonian Historical Journal*; historiography

MIHKEL TRUMAN is a PhD student at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.*

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, 51005 Tartu, Estonia. E-mail: mihkel.truman@ut.ee